

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie

Teze dizertační práce

Polský stranický systém 1989-2016: ve znamení polarizace

Polish Party System 1989-2016: A Case of Polarization

Školitel: PhDr. Jan Bureš. Ph.D.

2016

Autor práce: Mgr. Jiří Koubek

Cílem této dizertační práce je analýza vývoje polského stranického systému po roce 1989, jež byla provedena v dílčím a selektivním středoevropském srovnání a se zaměřením na fenomény polarizace a antikomunismu.

Stranická politika se v Polsku po celou dobu od změny režimu, napříč všemi vývojovými fázemi stranického systému, vyznačovala velmi silným polarizačním tahem, a to prakticky bez ohledu na stupeň stranické fragmentace. V tomto ohledu Polsko představuje zajímavý protipříklad Sartoriho pojetí, které je na předpokladu vztahu mezi fragmentací a polarizací založeno. V Polsku nejen že redukce formátu stranického systému nepřináší depolarizaci, ale naopak – dva významné polarizační impulzy, agenda tzv. IV. republiky po přelomu tisíciletí a tragická smolenská letecká havárie a její politické dozvuky po roce 2010 spadají do fáze upevnění a koncentrace stranického systému.

Z tohoto postřehu vychází i hlavní badatelská dvoj-otázka této práce: proč v Polsku nepozorujeme Sartorim předpokládaný vztah mezi stranicko-systémovým formátem (tedy stupněm fragmentace) a stranicko-systémovou mechanikou (tedy v našem případě zejména polarizací)? Jaké byly v Polsku jiné, mimo-stranicko-formátové zdroje polarizace?

Podobnou otázku by ostatně bylo možné vztáhnout na důležitého polského souseda, byť nikoli geografického leč mentálního – Maďarsko. Ostatně podobností mezi oběma zeměmi, a to nejen na rovině povrchního ohledání, je celá řada: načasování i základní modus tranzice, podobnost obsahů pravolevého štěpení, obraz krize a „nehotovosti“ postkomunismu, příslib radikální nápravy, rozhodné vítězství politických sil, které s tímto příslibem přicházejí, jejich atak na některé prvky liberálně-demokratického uspořádání (v zájmu této nápravy), a v neposední řadě i fakt, že obě tyto země se po roce 2010, resp. 2015 ocitly předmětem mezinárodní, tj. především evropské (přesněji řečeno unijní) kritiky.

Odpovědi na výše položené výzkumné otázky byly hledány v jazykově-konstruktivistickém aspektu politické soutěže, tedy v rovině, která překračuje ekonomistní downsianská východiska Sartoriho pojetí. Přesněji řečeno, překračuje je ve větší míře, než tak ve svých jiných textech činí i Sartori sám. Odpovědi však byly též hledány v historicko-kulturní rovině a v rozboru konstant polské politiky, jakými jsou silný sklon k historické politice paměti, k identitární politice, dále pak tradice nesamozřejmosti státního celku a vymezování se (polské) periferie vůči (cizímu) státnímu či nadstátnímu centru a z toho všeho pramenící nesmiřitelné soupeření různých pojetí toho, co vlastně zakládá legitimní ideu polského státu.

Nabízenou odpovědí na první výzkumnou otázku je, že zásadní roli při polarizačních tazích sehrával faktor politické konstrukce jazyka – konstrukce, jejímž cílem není pouze

projektovat se do objektivních, předem daných preferencí mediánového voliče, ale aktivně vytvářet diskurs v zemi. Nabízenou odpovědí na druhou otázku je poukaz na silně historizující (polityka historyczna, Marsze Pamięci), identitární (politická štěpení jako výraz toho, kdo je či není autentickou součástí národního společenství) jakož i „morálně-filozofické“ zakotvení polské stranické politiky (běžné užívání termínu podziały światopogladowe, tedy doslova světonázorové štěpení v polském diskurzu).

Sekundární ambicí této práce bylo upozornit na limity těch přístupů ke studiu stranických systémů, které tento konstruktivistický aspekt neberou dostatečně v potaz. To samo o sobě poukazuje k tomu, že teoretické zakotvení této práce je nutně plurální. Analýza kombinuje rozmanité přístupy, které bychom mohli personifikovat jako sartoriánské i rokkanovské. Text pracuje s klasickou Sartoriho teorií stranických systémů¹, ale i s některými jejími modernějšími adaptacemi. Například při aplikaci konceptu antisystémové strany se práce primárně opírá o jemněji propracovaný a analyticky ostřejší Capocciovo pojetí². Podobně při analýze mezistranické soutěže je přihlédnuto k důležitým teoretickým postřehům Petera Maira (např. koncept struktury soutěže)³. Pro ranou fázi vývoje po-tranziční polské stranické politiky se nabízí koncepty O. Sancheze, jakými jsou zárodečný (inchoate) stranický systém, případně zvažít lze dokonce kategorii stranický ne-systém (party non-system).⁴ Představují minimálně pozoruhodnou alternativu Sartoriho poněkud reziduální kategorii atomizovaného pluralismu.

Z rokkanovsky inspirovaných přístupů je třeba zmínit především dílo Kitschelta et al zkoumající stranické systémy Polska, Maďarska, ČR a Bulharska⁵, byť historicko-sociologické pojetí je u nich (vědomě a záměrně) oslabeno (omezují se na dědictví komunistických režimů), a tudíž nehovoří o štěpeních, nýbrž děleních. Rokkanovskou perspektivu se naopak přísněji snaží držet polský autor T. Zarycki, který přichází s tezí o primátu štěpení centrum-periferie v polské politice, kterou dále doplňuje zajímavým rozbořením projevů štěpení město-venkov.⁶

---

¹ Sartori, Giovanni: *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976

² Capoccia, Giovanni: Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2002), No. 1, s. 9-35.

³ Mair, Peter: *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 1997

⁴ Sanchez, Omar: Party Non-Systems. A Conceptual Innovation, *Party politics*, Vol. 15 (2009), No. 4, s. 487-520.

⁵ Kitschelt, Herbert, Mansfeldova, Zdenka, Markowski, Radoslaw, Tóka, Gábor: *Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

⁶ Zarycki, Tomasz: Politics in the Periphery: Political Cleavages in Poland Interpreted in Their Historical and International Context, *Europe-Asia Studies*, Vol. 52 (2000), No. 5, s. 851-873

V kapitole o antikomunismu se otevírá i perspektiva tranzitologická, protože teoretický rámec dotyčné kapitoly je kromě výše zmíněné práce Kitschelta et al postaven i na Linzově a Stepanově typologii tranzic.⁷

Text reflektuje práce mnoha dalších polských autorů, jejichž přínos je však zpravidla spíše empiricko-deskriptivní než teoretické povahy. V zásadě platí, že většina z nich sleduje kitscheltofskou perspektivu dvou dimenzí soutěže – socio-kulturní a ekonomické (dle Żukowského osa zájmů a osa hodnot⁸). Jejich bádání tak spočívá především v tom, že pomocí tohoto jednoduchého dvojrozměrného schématu lokalizují pozice jednotlivých polských stran, tak jak přicházejí na scénu a odcházejí z ní, a kladou si otázku, jaký je poměr „váhy“ mezi oběma osami. Konkrétně jde zejména o to, zda nadále platí polská konstanta, že osa kulturně-hodnotová naprosto převažuje nad onou ekonomickou (zájmovou) a plně určuje obsah a význam pojmů pravice a levice, anebo zda dochází k nějakému pootáčení obou os či dokonce přesunu váhy na onu ekonomickou.

Inspirativnější jsou zpravidla pojetí autorů, kteří překonávají tuto poněkud zjednodušující perspektivu dvou os a všímají si naopak rozporných a vzájemně konstitutivních vztahů mezi nimi. Mezi tyto autory patří D. Ost, který na příkladu polské Solidarity - ať již v roli odborové organizace či politické (kvazi)strany – ukazuje, jaký byl *mechanismus* obětování socioekonomické dimenze na oltář oné kulturně-hodnotové a jaké byly důsledky této oběti pro povahu polské politiky.⁹ Z polských autorů, kteří zastávají spíše sociologickou perspektivu, je třeba jmenovat zejména J. Wiatra či J. Raciborského¹⁰. Cenná je též Meyerova a Wyrozumské kapitola v práci pojednávající o formálních institucích a neformální politice

---

⁷ Linz, Juan, Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996

⁸ Żukowski, Tomasz: Spektakl na zamknięcie sezonu. Wybory w teatrze polityki, *Więź*, Vol (1996), No. 1, s. 21-104

⁹ Ost, David: *The End of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2005

¹⁰ Tito se však zpravidla nevěnují primárně analýze polských stran a stranických systémů. Viz např. Raciborski, Jacek (ed.): *Elity rządowe III RP 1997-2004. Portret socjologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006 či Wiatr, Jerzy: *Socjologia wielkiej przemiany*. Warszawa: Krajowa Agencja Promocyjna, 1999. Vynikající analýzou volební geografie v 90. letech je Kowalski, Mariusz: *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989-1998*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2000. Z českých autorů se Polsku věnuje zejména Michal Kubát. Viz např. Kubát, Michal: *Politika v Polsku po roce 1989: Volby, volební systémy a jejich politické konsekvence*. Praha: Karolinum, 2000. Nebo Kubát, Michal: *Demokracie v Polsku: Politický systém Polské republiky (1989–2005)*. Praha: SLON, 2005

v zemích střední a východní Evropy.¹¹ Zcela stranou tento text ponechává autory – jakkoli zajímavé – jejichž dílo se netýká stranického systému, ale jen případových studií věnovaných jednotlivým stranám. Naopak se nejeví jako vhodné pominout autory pohybující se na pomezí vědy, žurnalistiky a politického aktivismu, jejichž příspěvky nespĺňujú prísna kritéria academic rigour, nicméně sdělují o polské stranické politice cosi důležitého a relevantního. Z tohoto důvodu je ve čtvrté, aktualizující kapitole zohledněn hlas kritického levicového komentátora S. Sierakowského.

Co se týče struktury této disertační práce, je rozdělena do čtyř kapitol. V té první jsou stručně představeny jednotlivé teoretické koncepty. Následuje tematicky převážně „polská“ kapitola, kde jsou tyto koncepty aplikovány. Její součástí je i periodizace vývoje polského stranického systému.

Třetí kapitola je samostatně věnována problematice antikomunismu, a to v širším regionálním srovnání. Důvodem pro tak velký badatelský důraz na problematiku antikomunismu, v současném Polsku proudu spíš implicitního, v pozadí stojícího, je teze, že to byla právě politika antikomunismu, která od samého počátku formovala vývoj po-tranziční soutěživé stranické politiky v Polsku a že právě ona položila základy silným polarizačním tendencím. Tato teze netvrdí, že explicitní antikomunismus je v polské stranické politice nutně silně přítomen po celé sledované období až do dnes, tedy že je jejím hlavním hybatelem. A už vůbec netvrdí, že hlavním terčem antikomunismu jsou v Polsku (bývalí) komunisté či výhradně levice. Právě naopak. Je to onen vysoký mutační, inovační a adaptační potenciál antikomunistických strategií, který umožňuje pružně měnit cíle, výrazové prostředky i obsahové konotace, tak aby politické poselství bylo trvale udržováno ve vysokém polarizačním varu. Bylo by jistě pošetilé tvrdit, že polská politika je dnes poháněna antikomunistickou agendou podobně bezprostředně jako v 90. letech, kdy lustrace byly jedním z hlavních témat domácí politiky. Z toho však neplyne, že se polský antikomunismus od té doby stal čímsi slabším. Jeho relativní „neviditelnost“ je dána právě i tím, že se postupem času stal samozřejmě přijímanou hegemonní doktrínou. A svůj někdejší polarizační potenciál přelil do svých pozdějších mutací, které z něj čerpaly inspiraci, byť s ním nutně nejsou totožné. Například smolenský polarizační tah jistě není ve své podstatě něčím primárně

---

¹¹ Wyrozumska, Aleksandra, Meyer, Gerd: Formal Institutions and Informal Politics in Poland. In Meyer Gerd (ed.) : *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers 2008, s. 191-232. Cenná je analýza neformálních praktik mezi těžkým průmyslem a vládou (Op. cit., s. 205-207) či rozsáhlé partitokratické čistky ve státním aparátu po vítězství SLD a zejména AWS (Op. cit., s. 210-211), analýza Rywinovy aféry (Op. cit., s. 211-212), atd.

antikomunistickým. Využil však některých antikomunistických výrazových figur a obsahových i obrazových prostředků (protiruský osten, Katyń jako komunistický zločin), ale zejména vstoupil na plodnou půdu, kterou mu před tím antikomunistický diskurs připravil. Z výše uvedených důvodů je tedy onen velký polarizační impuls, kterým byl smolenský obrat polské politiky, pojednán právě v této velké antikomunistické kapitole, podobně jako projekt tzv. IV republiky.

Čtvrtá kapitola se jen velmi rámcově snaží zachytit hlavní rysy nejnovějšího vývoje po prezidentských a parlamentních volbách 2015 a po nástupu Práva a spravedlnosti (PiS) k moci. Důkladnější zpracování této problematiky bylo pochopitelně zásadně limitováno termínem pro odevzdání této práce, který znemožňuje, aby bylo v některých zcela zásadních současných kauzách (zpráva Benátské komise, ústavní soud, konzultace Evropské komise s polskou vládou) možné vyčkat na jejich vyústění, natož je dostatečně důkladně analyticky zpracovat. Ostatně i z hlediska úzce chápaného tématu práce – tedy stranického systému – bylo vzhledem k termínu pro odevzdání textu zcela nemožné posoudit, zda náznak jisté současné rekonstrukce polského stranického systému - propad Občanské platformy (PO) a perspektiva jejího nahrazení jakožto hlavní opoziční síly novou neoliberální stranou Moderní Polsko (Nowoczesna.pl) - je něčím skutečným a alespoň elementárně trvalým, či zda jde o pouhý přechodný výkyv.

Na tomto místě zbývá doplnit několik poznámek týkajících se vymezení tématu. První se týká roviny analýzy. Předkládaný text se striktně omezuje na rovinu stranicko-systémovou, chápanou v Sartoriho intencích jako uspořádaný vzorec mezistranických interakcí.¹² Zcela rezignuje na neméně důležitou, leč *vedle* stranicko-systémové analýzy v rozsahu jedné dizertační práce obtížně postižitelnou, rovinu stran jako jednotek systému. Sem by pařila celá plejáda důležitých témat jako vnitřní organizace stran, role vedení, regionálních struktur, členské základny, parlamentního klubu, financování, atd.¹³

Časové vymezení práce v hrubých obrysech pokrývá celé po-tranziční období polské politiky. Je ale zřejmé, že v rámci této více než čtvrt stoleté periody je kladen důraz zejména

---

¹² Sartori, Giovanni. 1976, s. 43

¹³ Polské realie v tomto ohledu velmi dobře mapují Szczerbiakovy práce, jejichž základní zjištění lze shrnout poukazem ke slabé organizační základně polských politických stran a vysoké míře personalizace. Pro 90. léta viz Szczerbiak, Aleksander. *Poles Together? Emergence and Development of Political Parties in Post-Communist Poland*. Budapest nad New York: Central European University Press, 2001. Specificky pro otázku státního financování stran viz Szczerbiak, Aleksander. State Party Funding and Patronage in Post-1989 Poland, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 22 (2006), No. 3, s. 298-319

na její novější fáze, tedy po roce 2000¹⁴ – to vše s přihlédnutím k výše formulované výhradě na adresu nejnovějšího období po roce 2015.

Pokud jde o prostorové vymezení, text se zabývá primárně Polskem. Srovnávací střeoevropská perspektiva je jen pragmatickým selektivním nástrojem pro lepší pochopení polských fenoménů a střední Evropou se zde míní ta část regionu, která prošla podobnou nedemokratickou a tranziční zkušeností – primárně ostatní země Visegrádské čtyřky a spíše okrajově (výrazněji pak v kapitole o antikomunismu) Bulharsko a Rumunsko. Svým charakterem nejvíce srovnávací kapitolou je ta čtvrtá, pojednávající o antikomunismu. V ostatních kapitolách představují střeoevropské země spíše jakýsi dílčí referenční rámec. Ambicí tohoto textu tedy rozhodně není důkladná, systematická a plnohodnotná komparace stranických systémů skupiny zemí.

Na místě je i „institucionální“ či volebně-arénové vymezení. Primární zkoumanou arénou byla dolní komora polského parlamentu, Sejm. Sekundárně, spíše okrajově bylo přihlíženo k prezidentské aréně¹⁵, jež na rozdíl od Slovenska vykazuje vysokou míru kongruence s arénou parlamentní. Naopak zcela odhlédnuto je od horní komory, Senátu, a to z důvodu výrazné asymetričnosti polského bikameralismu a proto, že je volena sice rozdílným volebním systémem než Sejm, tedy většinovým, ale ve sjednoceném volebním kalendáři. V Senátu má tedy aktuální vítěz voleb jen zvýrazněnou převahu oproti Sejmu – zpravidla výraznou absolutní většinu mandátů.

Metodologicky je text kombinací analýzy politického jazyka (zejména kapitola o antikomunismu), která si ovšem rozhodně nečiní ambici být plnohodnotnou diskurzivní analýzou, a aplikace teorií na polské realie. Práce je tedy téměř výhradně postavena na narativních a kvalitativních metodách. Kvantitativní metody jsou užity jen okrajově a mají ilustrativní účel (např. výpočet indexu efektivního počtu stran, ENP, pro srovnání míry fragmentace stranických systémů). Pokud jde o postižení fenoménu polarizace, nebylo záměrně přistoupeno k žádné formě její kvantifikace (ta by v posledku musela tak či onak spočívat na datech z výzkumů veřejného mínění, které však nejen v Polsku vykazují vysokou míru variance), a jádro výzkumného úkolu tak spočívá – a je to otázkou záměrné badatelské volby - na rozboru politického jazyka.

---

¹⁴ Pro podrobnější analýzu 90. let viz např. Antoszewski, Andrzej, Herbut, Ryszard (eds.): *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane Problemy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998

¹⁵ Text se nezabývá postavením prezidenta v ústavně-politickém systému. Doporučit lze např. práci Glajcar, Rafał, Migalski, Marek: *Prezydent w Polsce po 1989 r. studium politologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2006

Z hlediska konkrétních tezí a závěrů práce je třeba uvést následující. Jako velké polarizační impulsy byly identifikovány tyto mezníky, z nichž některé zároveň členily i vývojové fáze stranického systému (viz níže): spor o lustrace 1992, volební vítězství levice 1993 a 1995 (oslabeně i 2001) rámované konzervativní pravicí jako „návrat“ komunistů, parlamentní volební kampaň a referendum o ústavě 1997, nástup nových antisystémových aktérů a volby 2001, Rywinova aféra 2003, projekt IV. republiky 2005, volby 2007 jako „referendum“ o něm, tragická smolenská letecká havárie 2010, nástup nových antisystémových aktérů a volby 2015.

Tento prakticky neutuchající sled silných polarizačních impulsů nevykazuje žádnou souvislost s fragmentací stranického systému. Polarizace trvá a stupňuje se i ve fázi stability a koncentrace stranického systému.

Další klíčovou tezí této práce je, že polský stranický systém byl ve všech vývojových fázích (s výjimkou první bezprostředně po-tranziční) zařazen jako blížící se polarizovanému pluralismu v Sartoriho smyslu, byť nevykazoval všech osm jeho znaků. Těmito vývojovými fázemi byly fáze počáteční krystalizace (1989-93), fáze prvotní konsolidace (1993-2000/1), fáze rekonstrukce 2001-7 a fáze vnějškové stability 2007-15 (přičemž po volbách 2015 patrně nastupuje nová fáze, jejíž vyústění je zatím otevřené).

Jako doplňující forma sartoriánské analýzy byla využita Capocciova konceptuální inovace pojmu antisystémové strany a výsledkem rozboru je – nikoli nesporná – teze, že Právo a spravedlnost se po většinu své existence vyznačovalo charakteristikami typické antisystémové strany v Capocciově smyslu a že v některých ohledech a fázích jisté antisystémové znaky vykazovala i Občanská platforma.

Polský stranický systém byl zkoumán i z hlediska štěpení, respektive dělicích linií. Na tomto poli bylo upozorněno na zajímavou rokkanovsky inspirovanou Zaryckého perspektivu primátu štěpení centrum-periferie, která se zdá být plně konzistentní s vysvětleními, která tato práce hledá pro polskou polarizaci. Bylo též upozorněno na problematičnost polskými autory oblíbeného dvoudimenzionálního pojetí, které vychází z práce Kitschelta et al. Proti těmto způsobům analytické strukturace polské politiky byly představeny některé postřehy kritického intelektuála, sociologa a publicisty S. Sierakowského, jimž sice chybí akademická propracovanost, leč které cílí na podobné rysy polské politiky, která jako její slabiny líčí sociolog D. Ost.

V rozsáhlé srovnávací kapitole o antikomunismu byly nabídnuty tři modely antikomunismu, nazvané pracovně jako antikomunismus vítězů, antikomunismus poražených a antikomunismus opozdílů. Tyto metaforické názvy mají označovat převažující mentalitu

antikomunistického apelu a jeho vztah k dalším formám apelu (zejména socio-ekonomickému ve smyslu vítězů a poražených ekonomické transformace), nikoli fakt politického vítězství či porážky antikomunismu, který se v každé zemi může měnit a mění v čase. Polsko bylo nabídnuto k úvaze jako příklad antikomunismu poražených, čemuž, jak je třeba znovu zopakovat, nikterak nebrání fakt, že jeho hlavní nositelé aktuálně slaví velké politické vítězství (podobně jako je tomu ostatně v další zemi této kategorie, Maďarsku).

Antikomunismus je v intencích této práce chápán především jako instrumentální politická strategie pro delegitimizaci protivníka a jako takový se vyznačuje velkou schopností adaptace, inovace a mutace. I proto byly v rámci této rozsáhlé kapitoly studovány jevy, které významně přispívaly k udržování intenzivní polarizace – IV. republika a smolenský obrat.

Velkým deficitem předkládané práce – leč autorem nezaviněným a nikterak ovlivnitelným – je nemožnost důkladněji analyzovat a postihnout nejnovější vývoj po nástupu vlády PiS a po její zimní legislativní ofenzivě z přelomu let 2015-16. Příslušná kapitola je nutně jen jakýmsi elementárním přehledem, jelikož vyústění některých trendů, včetně stranicko-systémových, je k okamžiku finalizace tohoto textu nejasné. Silná polarizace polské politiky se však i nadále jeví jako její konstanta. Dokonce se vlivem hlubokého sporu o ústavní soud posouvá na další rovinu a mohla by klást otazník nad samotný liberálně-demokratický charakter státu.

Vybraná hlavní literatura

- Bielasiak, Jack, Blunck, David: Past and Present in Transitional Voting. Electoral Choices in Post-Communist Poland, *Party Politics*, Vol. 8 (2002), no. 5, s. 563-585
- Bozóki, András, Simon, Eszter: Formal Institutions and Informal Politics in Hungary. In Meyer Gerd (ed.) : *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers 2008, s. 143-190
- Bruszt, László, Stark, David: Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. *Journal of international affairs*, Vol. 45 (1991), No. 1 , s. 201-245
- Buzan, Barry, Wæver, Ole, de Wilde, Jaap: *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998
- Capoccia, Giovanni: Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2002), No. 1, s. 9-35.
- Creed, Gerald: The Politics of Agriculture: Identity and Socialist Sentiment in Bulgaria. *Slavic Review*, Vol. 54 (1995), No.4, s. 843-868
- Csipke, Zoltán: The Changing Significance of the 1956 Revolution in Post-Communist Hungary, *Europe-Asia Studies*, Vol. 63 (2011), No.1, s. 99-128
- Dudek, Antoni: *Pierwsze lata III. Rzeczypospolitej 1989-2001*. Kraków: Wydawnictwo ARCANA, 2002
- Hanley, Sean: From Neo-liberalism to National Interests: Ideology, Strategy, and Party Development in the Euroscepticism of the Czech Right, *East European Politics & Societies*, Vol. 18 (2004), No. 3, s. 513-548
- Hanley, Sean, Szczerbiak, Aleksander, Haughton, Tim, Fowler Brigid: *Explaining the Success of Centre-Right Parties in Post-Communist East Central Europe: A Comparative Analysis*, SEI Working Paper, No. 94, 2007
- Hogea, Alina : Coming to Terms with the Communist Past in Romania: An Analysis of the Political and Media Discourse Concerning the Tismăneanu Report, *Studies of Transition States and Societies*, Vol 2 (2010), Issue 2, s. 16-30
- Jasiewicz, Krzysztof: „The Past Is Never Dead.“ Identity, Class, and Voting Behavior in Contemporary Poland, *East European Politics and Societies*, Vol.23 (2009), No. 4, s. 491-508
- Ka-Lok Chan, Kenneth: Poland at the Crossroads: The 1993 General Election, *Europe-Asia Studies*, Vol. 47 (1995), No. 1, s. 123-145
- King, Charles: Remembering Romanian Communism, *Slavic Review*, Vol. 66 (2007), No. 4, s. 718-723
- Kitschelt, Herbert, Mansfeldova, Zdenka, Markowski, Radoslaw, Tóka, Gábor: *Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Koubek, Jiří, Polášek, Martin: *Antikomunismus: nekonečný příběh české politiky?* Praha: Friedrich Ebert Stiftung, 2013
- Laakso, Markku, Taagepera, Rein: Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, *Comparative Political Studies*, Vol. 12 (1979), No. 1, s. 3-27
- Linz, Juan, Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996

- Lozanov, Georgi, Spassov, Orlin: *Media and Politics*. Sofia: Konrad Adenauer Stiftung, Foundation Media Democracy, 2011
- Mair, Peter: *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 1997
- Millard, Frances: Poland: Parties without a Party System, 1991-2008, *Politics and Policy*, Vol. 37 (2009), No. 4, s. 781-798
- Ost, David: *The End of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2005
- Polášek, Martin, Novotný, Vilém, Perotino, Michel, et al.: *Mezi masovou a kartelovou stranou. Možnosti teorie při výkladu vývoje ČSSD a KSČM v letech 2000-2010*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2012.
- Racz, Barnabas, Kukorelli, István: The 'Second-generation' Post-communist Elections in Hungary in 1994, *EUROPE-ASIA STUDIES*, Vol. 47 (1995), No. 2, s. 251-279
- Sanchez, Omar: Party Non-Systems. A Conceptual Innovation, *Party politics*, Vol. 15 (2009), No. 4, s. 487-520.
- Sartori, Giovanni: From the Sociology of Politics to Political Sociology, *Government and Opposition*, Vol. 4 (1969), No. 2, s. 195-214
- Sartori, Giovanni: *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976
- Stan, Lavinia: Truth Commissions in Post-Communism: The Overlooked Solution, *The Open Political Science Journal*, Vol. 2 (2009), No. 1, s. 1-13
- Szabó, Máté: From a suppressed anti-communist dissident movement to a governing party: the transformations of FIDESZ in Hungary, *Corvinus Journal of Sociology & Social Policy*, Vol. 2 (2011), No. 2, , s. 47-66
- Szczerbiak, Aleksander: The Birth of a Bi-polar Party System or a Referendum on a Polarising Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election, SEI Working Paper No. 100, 2008
- Szczerbiak, Aleksander: Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54 (2002), No. 4, s. 553-572
- Szczerbiak, Aleksander: Interests and Values: Polish Parties and Their Electorates, *Europe-Asia Studies*, Vol. 51 (1999), No. 8, s. 1401-1432
- Szczerbiak, Aleksander: Old and New Divisions in Polish Politics: Polish Parties' Electoral Strategies and Bases of Support, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55 (2003), No. 5, s. 729-746
- Szczerbiak, Aleksander: Poland (Mainly) Chooses Stability and Continuity: The October 2011 Polish Parliamentary Election, SEI Working Paper No. 129, 2012
- Szczerbiak, Aleksander: Poland's Unexpected Political Earthquake: The September 2001 Parliamentary Election, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 18 (2002), No. 3, s. 41-76
- Szczerbiak, Aleksander: *Poles Together? Emergence and Development of Political Parties in Post-Communist Poland*. Budapest and New York: Central European University Press, 2001
- Szczerbiak, Aleksander: 'Social Poland' Defeats 'Liberal Poland'?: The September-October 2005 Polish Parliamentary and Presidential Elections, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 23 (2007), No. 2, s. 203-232
- Wyrozumska, Aleksandra, Meyer, Gerd: Formal Institutions and Informal Politics in Poland. In Meyer Gerd (ed.) : *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers 2008, s. 191-232
- Zarycki, Tomasz: Politics in the Periphery: Political Cleavages in Poland Interpreted in Their Historical and International Context, *Europe-Asia Studies*, Vol. 52 (2000), No. 5, s. 851-873
- Zubek, Voytek: The Reassertion of the Left in Post-Communist Poland, *Europe-Asia Studies*, Vol. 46 (1994), No. 5, s. 801-837
- Żukowski, Tomasz: Spektakl na zamknięcie sezonu. Wybory w teatrze polityki, *Więź*, Vol (1996), No. 1, s. 21-104
- Želju, Željko: Is Communism Returning? In Tismăneanu, Vladimir (ed): *The Revolutions of 1989 (Re-Writing Histories)*. London and New York: Routledge, 1999, s.253-257